

УДК 746.3(477)

Анастасія Віталіївна Варивончик,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
e-mail: varivonchik@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-4455-1109

**РОЛЬ ХУДОЖНИКОВ И МАСТЕРИЦ В ПРОЦЕССАХ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА НА
ПРЕДПРИЯТИИ «УКРХУДОЖПРОМ» В ПЕРИОД
ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ**

Анотація. Стаття присвячена малодослідженій у вітчизняній науці проблемі спроб індустріалізації виробництв, що працювали в художній промисловості України в ХХ ст. Зазначаються особливості розвитку індустріалізації вишивального виробництва. Висвітлено історико-культурні умови розвитку вишивального мистецтва, домашньої промисловості, артілей, кустарну промисловість, мануфактуру, фабрики, підприємства «Укрхудожпрому». Зміни, що відбувались в економіці країни в 30-і рр. ХХ ст., призвели до зрушень, у результаті – до т. зв. індустріалізації, промислового виготовлення одягу, яке у попередні роки розпочалося в майстернях та артілях, зосереджуючи його переважно на підприємствах легкої (швацької) промисловості. Здійснились заходи щодо механізації робіт як у виготовленні одягу загалом, так і в застосуванні вишивки. Таким чином, роботи з виготовлення вишитих виробів сконцентрувалися в першу чергу на підприємствах новоствореної галузі «Укрхудожпром» («Українська художня промисловість»), розташованих у традиційних центрах народної творчості. Значний внесок у розвиток української художньої вишивки Київщини становить творча діяльність Н. Я. Гречановської, яка багато років працювала головним

художником Художньо-виробничого об'єднання ім. Т. Г. Шевченка (м. Київ). Художники та творчі майстри цього підприємства не лише зберігали, але й креативно розвивали народні традиції. Для цього на підприємстві була створена художньо-експериментальна лабораторія, в якій розроблялись нові орнаментальні композиції як виразники нових сучасних тенденцій розвитку вишивального мистецтва. Дослідження ґрунтується на використанні архівних матеріалів та спостережень культурологічного, історичного та мистецтвознавчого аналізу, висвітленні проблем, які пов'язані з діяльністю традиційних народних мистецтв і обставин розвитку, історичної еволюції «Укрхудожпрому». Актуальність означеної проблеми обумовлена потребою збереження української автентичності, дослідження та висвітлення особливостей створення сучасних виробів галузі художніх промислів, таких як художня вишивка, що є найдревнішим різновидом народної творчості.

Ключові слова: художня промисловість, виробництво, індустріалізація, художники, майстри, народна творчість, культура

Вступ. Відомо, що в сучасних умовах усе менше значень приділяється локальним особливостям національного побуту, мистецтва, культури, що в свою чергу набувають гострої актуальності у питаннях відродження, сприйняття та підтримки кращих народних традицій. До таких в Україні належать мистецтво ткацтва, килимарства, вишивки, деревообробки, ювелірної справи, художньо-декоративного розпису тощо. Тому не дивно, що різні аспекти цієї проблеми привертають до себе увагу дослідників, мистецтвознавців, археологів, істориків.

Постановка проблеми. Останнім часом особливого значення набувають сучасні інформаційні технології, що все більше займають місця в життєдіяльності українців.

Особливої актуальності набуває висвітлення малодосліджених у мистецтвознавстві проблем виробництв, що працювали в художній промисловості України минулого століття. Відповідно до джерелознавчих, історичних матеріалів з'ясовано соціокультурні тенденції розвитку та чинників занепаду мистецтва вишивки, домашньої промисловості, кустарних промислів, фабрик, підприємства Укрхудожпрому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Фундаментальні дослідження традиційної української народної вишивки були створені Р. Захарчук-Чугай [2], Т. Кара-Васильєвою [4; 5], особливості орнаментики в українському вишиванні відстежив М. Селівачов [6], символіку – Є. Причепій, способи і техніки виконання основних загальних швів – Г. Цибульова, Г. Гаврилова. Цікавими є і дослідження Н. Данилевської, М. Ткача, Г. Стельмащук [7], М. Білан, Т. Ніколаєвої, К. Сусак, Н. Стефюк та ін.

Мета статті – проаналізувати спроби індустріалізації виробництв, що працювали в художній промисловості України в ХХ ст., особливості розвитку індустріалізації вишивального виробництва.

Виклад основного матеріалу. В еволюції застосування традиційної української вишивки при моделюванні вбрання в ХХ ст., а саме, у міжвоєнні десятиліття (1920-1941 рр.), виготовлення виробів залишається переважно справою ручної роботи. Стають помітними тенденції до осучаснення як самих моделей одягу, так і характеру використання у них зразків та мотивів народного вишивання. Завдяки впливу професійних художників, представників різних тогочасних стилів і напрямів (модерн, кубізм, супрематизм, конструктивізм), як загальними світоглядними уявленнями та творчими концепціями, так і шляхом безпосередньої участі в

практичній роботі з виготовлення одягу саме традиційне мистецтво вишивання набуває нових декоративно-стилістичних ознак.

Промислове виробництво одягу головним чином зосереджується на підприємствах легкої (швацької) промисловості, що відбувається внаслідок змін в економіці країни (індустріалізації). У виготовленні одягу загалом і використанні вишивки зокрема застосовуються заходи задля механізації робіт. У зазначений період ці роботи сконцентровані переважно на підприємствах галузі «Українська художньої промисловості» («Укрхудожпром»), що розташовувалися у традиційних осередках народної художньої творчості. 50-ті рр. ХХ ст. відзначені діяльністю народних майстрів і професійних художників, спрямованою на старанне вивчення, застосування та використання кращих зразків народної вишивки, збереження її художніх традицій [4, с.146].

Природно, що в асортименті цих підприємств знаходили своє вираження регіональні особливості таких районів як Прикарпаття, Закарпаття, Буковина, Полісся, Наддніпрянщина, Слобожанщина і т. ін. Для Київщини типовими стали легкі композиції ажурного орнаменту. В жіночих сорочках традиційно використовувались як «мережки», «шабак», так і непрозорі техніки вишивання: «хрестик», «точна гладь», «штапівка», «ретязь», «стебловий шов», «верхоплут» та ін. В оздобленні чоловічих сорочок застосовувались ці самі техніки, зокрема, червоним та чорним кольорами, у візерунках були присутні «монументальні окреслені ажурні клітини» [4, с.116].

Значний внесок у збереження та розвиток української художньої вишивки зробила Н. Гречановська, головний художник Художньо-виробничого об'єднання імені Т. Г. Шевченка у м. Київ. Наталія Яківна Гречановська народилася у родині вчителів у селі Івахнівці

(Чемировецький район, Хмельницька область) 7 лютого 1926 р. Одержала освіту у Державному інституті прикладного і декоративного мистецтва (нині – Львівська Національна академія мистецтв). 1956 р. працювала в артілі, яка згодом була реорганізована у Київське виробничо-художнє об'єднання ім. Т. Г. Шевченка. Вона навчалась у кращих українських фольклористів, мистецтвознавців, етнографів, істориків: Й. Бокшая, П. Желтовського, К. Звіринського, В. Монастирського, І. Севера, Р. Сокольського, М. Федька та ін. Н. Гречановська надавала поради майстриням-вишивальницям відносно композиційних побудов, розташування та втілення орнаменту, застосування вдалих технік виконання на полотнах, що ставали виробами. На посаді головного художника Наталія Яківна була генератором творчих ідей, процесів, керувала роботою художньої ради, контролювала прийняті радою рішення, синтезуючи самобутній культурний досвід минулих поколінь, інтегруючись у соціокультурну реальність [3].

Наталія Яківна Гречановська як учений-мистецтвознавець та професійний художник постійно навчалася, самовдосконалювалася у досвідчених практиків майстринь-вишивальниць: Біленко, Р. Г. Верес, Т. Ващук, Т. Горбач, Л. Гордини, О. Козяр, М. Царенко, Г. Цибульової та ін.

З Гликерією Кузьмівною Цибульовою тривалий час Н. Гречановську поєднувала творча співпраця. Підтвердженням цієї взаємодії було створення колекцій художніх виробів одягу масового виробництва, які ґрунтувались на традиціях та надбаннях українського костюму в поєднанні з народною вишивкою. Понад 30 років майстриня виконувала обов'язки головного художника на виробництві, що відіграло важливу роль у розвитку української вишивки Київщини. «Все своє життя вона присвятила глибокому проникненню в образно-естетичну

стихію народного мистецтва, принципи побудови українського костюму, логіку та смисли орнаменту народної вишивки, застосування її при створенні різноманітних виробів жіночого, чоловічого й дитячого вбрання» [3].

Протягом 60-х – 80-х рр. ХХ ст. художньо-виробниче об'єднання ім. Т. Г. Шевченка створювало вироби серійного, колекційного та унікального характеру: вишиті жіночі блузи, чоловічі сорочки, традиційні українські рушники та одяг із ручною та машиною вишивкою, скатертини, серветки [3]. Серед кольорів виробів домінували білий, червоний, «звучання» яких підсилювали чорний, деколи жовтий, синій кольори та їх відтінки. Акцентували орнамент невеликими крапками чорного в центрі «зірочки», підкреслення тонкою «штапівкою» поверх центрального малюнку, контури «обвідочки» навколо основного зображення надавали орнаменту чіткості та стриманості [5, с. 86].

На підприємстві була створена художньо-експериментальна лабораторія, в якій розроблялись нові та сучасні (на той час) зразки виробів, дизайнерського конструювання, орнаментальних композицій одягу, рушників, скатертин із серветками, декоративних наволочок, доріжок тощо згідно зі світовими тенденціями моди, в тому числі й вишивального мистецтва [6]. Асортимент виробів для прикрашання побутового інтер'єру характеризувався полегшенням орнаментальної композиції, виразним її осучасненням [3]. Вивченням та творчим переосмисленням зразків старовинної вишивки, форм крою, орнаментів та можливостей застосування їх у нових умовах займались художники-конструктори експериментальної лабораторії. Взагалі на підприємстві було зайнято близько 2 000 робітників [1, с.43].

Мистецтво народних майстрів та багатовіковий досвід українського народного ремесла репрезентовані у високохудожніх виробках. Світового визнання здобувала

художня продукція майстринь-вишивальниць виробничо-художнього об'єднання, яка експонувалась регулярно на міжнародних та республіканських виставках, отримуючи нагороди, дипломи. Товари також виготовляли на експорт до Канади, США, Японії та ін. [1, с. 43].

Вагомий внесок у розвиток національної художньої культури та естетичного виховання населення України здійснила Л. Гордина. Мистецькі традиції Київського Полісся своєрідно використовуються у її творчості. Вона працювала на Київському підприємстві. Її роботи були з успіхом продемонстровані у 1977 р. на виставці українського народного мистецтва в Лос-Анджелесі. Майстриня вражала виконанням техніки «занизування». Інтенсивність кольору залежала від щільності стібка. Відтінок варіювався від яскраво-червоного до рожево-приглушеного. У роботах «Мережки», які звичайно з'єднували окремі частини виробу, використовуються майстрами Київщини як один з провідних художніх зображень. Завдяки цим технікам створюється відчуття «прозорості», «легкості» вишивки.

Раїса Горбач – також відома майстриня виробничо-художнього об'єднання ім. Т. Г. Шевченка, родом з м. Кагарлик (Київська область). У її творчих пошуках техніка «набірування» набуває нових обертів. По-новому осмислена техніка – домінуючий художній засіб. Застосування маркізету, батисту, шовку, інших прозорих тканин та муліне вагомо вплинуло на художньо-виразні засоби шитва, надаючи йому вишуканості, завдяки більш тонко та ретельно відпрацьованим орнаментальним мотивам [4, с. 47].

Це одна мисткиня, Марія Царенко, отримала творчу освіту в Кролівському художньому технікумі, працювала в артілі «Рукодільна земська школа», навчала дівчат мистецтву вишивання, передаючи вміння та майстерність. В повоєнні роки очолювала «бригаду» надомних працівниць, що була складовою Баришівської артілі «Текстильекспорт». Вони

виконували замовлення на виготовлення концертних костюмів для хору імені Г. Верьовки. Її донька, Тетяна Ващук, успадкувала мистецтво від мами та бабусі, і так само працювала в цьому колективі, а згодом – у Київському виробничо-художньому об'єднанні ім. Т. Г. Шевченка, виконувала роботи у складних техніках вишивки: «занизування», «вирізування», «гладь», «солов'їні вічка». Майстриня-художниця вищого класу вишивала ексклюзивні зразки виставкових виробів. Її роботи виставлялися на Республіканських та Міжнародних виставках, експортувалися до Європи, Канади та Японії. Досягнення Т. Ващук були відзначені дипломами Головного комітету вишивальниць, дипломами виставок народного господарства УРСР та ін. Ващук пропрацювала творчим майстром об'єднання 35 років, брала участь у розробці більш як 30 моделей ексклюзивного одягу [2].

Висновки. Економічна криза в Україні спричинила згортання переважної більшості виробництв, які займались народними промислами. Вони не витримали ринкової конкуренції. Порушилися економічні зв'язки між державами колишнього Радянського Союзу, з'явилися великі проблеми з постачанням вишивальних ниток та тканин з натуральних волокон, технічно застаріло обладнання на підприємствах, втрачена підтримка держави цього сектору економіки та культури, що і призвело до поступової ліквідації виробничо-художнього об'єднання ім.Т.Г. Шевченка, яке з 2004 р. перестало існувати. Вогнище підтримки та розвитку національної культури згасло.

Література

1. Авдрєєва Л. Краса і мода: осінь – зима. Київ: Реклама, 1977. 25 с.
2. Захарчук-Чугай Р. Українська народна вишивка. Київ: Наукова думка, 1988. 194 с.

3. Кара-Васильева Т. Українська сорочка (Тасмниці чарівної нитки): [альбом]. Київ: Мистецтво, 1982. 146 с.
4. Кара-Васильева Т. Українська вишивка. Київ.: Либідь, 2003. 160 с.
5. Селівачов М. Лексикон української орнаментики. Київ: АНТ, 2005. 400 с.
6. Стельмашук Г. Традиційні головні убори українців. Київ: Наукова думка, 1993. 240 с.

Анастасія Витальевна Варивончик,
кандидат искусствоведения, доцент,
Киевский университет имени Бориса Гринченко,
e-mail: varivonchik@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-4455-1109

РОЛЬ ХУДОЖНИКОВ И МАСТЕРИЦ В ПРОЦЕССАХ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА НА ПРЕДПРИЯТИИ «УКРХУДОЖПРОМ» В ПЕРИОД ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

Аннотация. Статья посвящена малоизученной в отечественной науке проблеме попыток индустриализации производств, работавших в художественной промышленности Украины XX в. Указываются особенности развития индустриализации вышивального производства. Освещены историко-культурные условия развития вышивального искусства, домашней промышленности, артелей, кустарной промышленности, мануфактур, фабрик, предприятия «Укрхудожпром». Изменения, которые происходили в экономике страны в 30-е гг. XX в., привели к сдвигам, в результате – к т. н. индустриализации, промышленному изготовлению одежды, которое в предыдущие годы началось в мастерских и артелях, концентрируя его преимущественно на предприятиях легкой

(швейной) промышленности. Осуществились мероприятия по механизации работ как в изготовлении одежды в целом, так и применительно к вышивке. Таким образом, работы по изготовлению вышитых изделий сконцентрировались в первую очередь на предприятиях вновь созданной отрасли «Укрхудожпром» («Украинская художественная промышленность»), расположенных в традиционных центрах народного творчества. Значительный вклад в развитие украинской художественной вышивки Киевщины составляет творческая деятельность Н. Я. Гречановской, которая много лет работала главным художником художественно-производственного объединения им. Т. Г. Шевченко (г. Киев). Художники и творческие мастера этого предприятия не только сохраняли, но и креативно развивали народные традиции. Для этого на предприятии была создана художественно-экспериментальная лаборатория, в которой разрабатывались новые орнаментальные композиции как выразители новых современных тенденций развития вышивального искусства. Исследование основывается на использовании архивных материалов и наблюдений культурологического, исторического и искусствоведческого анализа, освещении проблем, которые связаны с деятельностью традиционных народных искусств и обстоятельств развития, исторической эволюции «Укрхудожпром-а». Актуальность обозначенной проблемы обусловлена потребностью сохранения украинской аутентичности, исследования и освещения особенностей создания современных изделий отрасли художественных промыслов, таких как художественная вышивка, являющаяся самым древним видом народного творчества.

Ключевые слова: художественная промышленность, производство, индустриализация, художники, мастера, народное творчество, культура

Anastasia V. Varyvonchyk,
PhD in Art History, Associate Professor,
Borys Grinchenko Kyiv University,
e-mail: varivonchik@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-4455-1109

**THE ROLE OF ARTISTS AND CRAFTSWOMEN IN THE
PROCESSES OF ART PRODUCTION AT THE
ENTERPRISE “UKRHUDOZHROM” IN THE PERIOD
OF INDUSTRIALIZATION**

Abstract. The article is devoted to the problem of coverage of attempts to industrialize industries that worked in the art industry of Ukraine during the XXth century, which has been poorly studied in domestic science. Features of development of industrialization of embroidery production are noted. According to source materials, the historical and cultural conditions for the development of embroidery, home industry, artillery, handicraft industry, manufactory, factories, enterprises of “Ukrhudozhprom” are covered. The changes that took place in the country's economy in the 1930s led to a shift, as a result of the so-called industrialization, in the industrial manufacture of clothing, which in previous years began in workshops and artels, concentrating it mainly on enterprises of sewing. Measures have been taken to mechanize work in the manufacture of clothing in general and the use of embroidery. Thus, the work on the manufacture of embroidered products was concentrated mainly on the enterprises of the newly created industry “Ukrhudozhprom” (“Ukrainian Art Industry»), located in traditional centers of folk art. A significant contribution to the development of Ukrainian artistic embroidery of Kyiv region is the creative activity of N.Ya. Grechanivska, who for many years worked as the chief artist of T. G. Shevchenko Art and Production Association (Kyiv). Artists and creative masters of this enterprise not only preserved, but also

creatively developed folk traditions. For this purpose, an art-experimental laboratory was created at the enterprise, in which new ornamental compositions were developed as an expression of new modern trends in the development of embroidery. The research is based on the use of archival materials and observations of cultural, historical and art analysis, coverage of problems related to the activities of traditional folk arts and the circumstances of development and tracking the historical evolution of “Ukrhudozhprom”. The urgency of this problem is due to the need to preserve the Ukrainian authenticity, research and elucidation of the peculiarities of creating modern products in the field of arts and crafts, such as embroidery, which is the most ancient variety of folk art.

Key words: art industry, production, industrialization, artists, masters, folk art, economy, culture

References

1. Avdreeva, L. (1977). *Krasa I moda: osin' – zyma* [Beauty and fashion: autumn – winter]. Kyiv: Reklama [in Ukrainian].
2. Zakharchuk-Chugay, R. (1988). *Ukrayins'ka narodna vyshyvka* [Ukrainian folk embroidery]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Kara-Vasilieva, T. (1982). *Ukrainian shirt [Secrets of the magic thread]: [album]*. Kyiv : Mystetstvo [in Ukrainian].
4. Kara-Vasilieva, T. (2003). *Ukrayins'ka vyshyvka* [Ukrainian embroidery]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. Selivachov, M. (2005). *Leksykon ukrayins'koyi ornamenteiky* [Lexicon of Ukrainian ornamentation]. Kyiv: ANT [in Ukrainian].
6. Stel'mashchuk, H. (1993). *Tradytsiyni holovni ubory ukrayintsiv* [7. Stelmashchuk G. Traditional hats of Ukrainians.]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].